

Skåltegnsten

Skrevet af Søren Thrylsø og bragt i Støvring lokalhistoriske forenings medlemsblad "Hanan" i 1982.

Skåltegnsten ved Nihøjene (nr. 7)

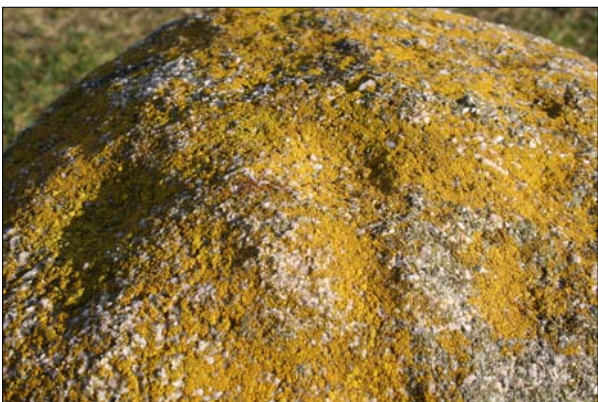
Hvis man forestiller sig den situation som vi i dag er med bronzealderen 3000 bag sig, at man igen om 3000 år graver ned og finder vore efterladenskaber, og at vores kultur, både sprog og religion, for længst er gået fuldstændig i glemme, vil man så tolke vore gravstene med duer, gråspurve, heste og engle som guder? Fandt man måske endelig frem til tallenes betydning, ville man vel få den opfattelse, at den væsentlige og mest betydningsfulde for den begravede var fødsels- og dødstidspunktet?

Skåltegnsten er tolket på mange måder. Fakta er, at de er her, også på vores egn, så lad os se på, hvad der er fundet her.

Skåltegn hører som de øvrige helleristningssten næsten alle bronzealderen til. Bronzealderen ligger mellem sten- og jernalderen, altså i tiden mellem ca. 1800 og 500 f. Kr.

Da der her på egnen ikke er fundet andre helleristningssten end skåltegnsten, skal de andre tegn blot nævnes, i det tilfælde at nogen skulle ligge inde med oplysninger om sådanne.

Der er skibsbilleder, hjulkors, kredstegn, håndtegn, fodspor, mennesker og dyr. En sten med fodspor er fundet ved Godensgård, Nibe.

Skåltegnet er en cirkulær afrundet fordybning, der findes på sten som eneste motiv, og som næsten altid findes i forbindelse med de ovennævnte motiver. Tegnet forekommer fra ét til op mod et par hundreder på de større sten. De fremstår som oftest spredt tilfældigt på stenen, men danner undertiden enkle mønstre som rosetter eller rækker og kan være forbundne med indhuggede render. Det almindeligste skåltegn er omkring 5 cm i tværmål og fra nogle få millimeter til 1 cm dybe. Men ellers findes de lige fra 1 cm til 10 cm i tværmål, hvor de største kan have en dybde på 3 til 5 cm.

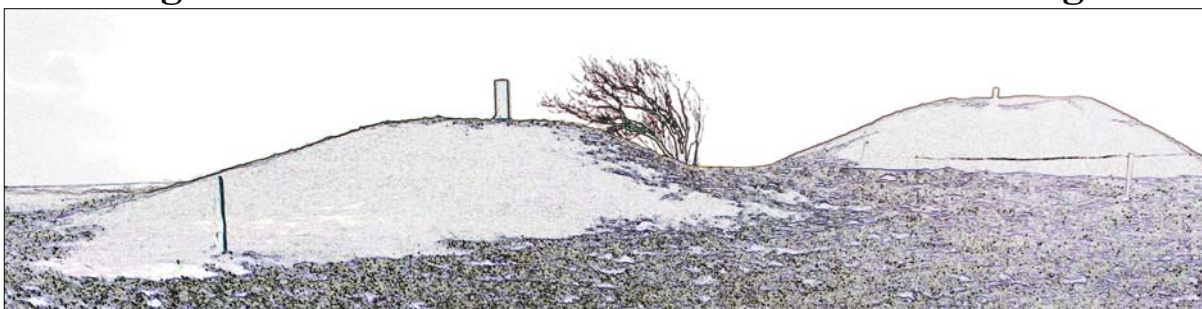
Helleristningssten findes overalt i Danmark, men talrigest i de østlige egne med Bornholm helt i særklasse, hvilket utvivlsomt skyldes tilstedeværelsen af fast klippe. Mens de talrige forekomster på Sjælland, Lolland, Langeland og Djursland hovedsageligt findes på dysser og jættestuernes sten, som man lige må huske på er væsentlig ældre end bronzealderen. Man havde åbenbart mere respekt og ærbødighed for forfædres gravminder end man har i nutiden, hvor fortidsminder forsvinder hver dag. Når andre egne, som Als og Sundeved, er så rige på skåltegnsten, skyldes det at de gennem en snes år systematisk er blevet eftersporet. Hvor meget ville der komme frem på vor egn?

Skåltegnet er vel nok det tegn, som har været genstand for de fleste tolkninger, da form og udseende jo ikke fortæller ret meget, men her er nogle forskellige udlægninger:

- omvendte gravhøje,
- numerisk betydning,
- krigshær i slagorden,
- helligtegn for ilden og stjernebilleder

Til sidst skal nævnes det nok mest sandsynlige, som er frugtbarhedssymbolet. Dens enkle form kan sammenstilles med lignende tegn fra andre religioner, hvor det bevisligt er knyttet til frugtbarhedskulten. Men de forskellige tolkninger kan man jo af gode grunde hverken sige ja eller nej til.

Omkring Øster Hornum er der fundet en række skåltegnsten

Omkring egnens kendteste oldtidsminde Frendrup Nihøje er der fundet flere skåltegnsten

1. Frendrup Nihøje, 1952

I lerkargrav fra førromersk jernalder fandtes, foruden 8 velbevarede lerkar, en sten som var placeret i selve graven. Den måler 13 cm i længden, 7 cm i bredden og 7 cm i højden. På den ene side er et skåltegn, som måler 4 cm i diameter og 4 mm i dybden. Den er fundet i 1952 af Ingeman og Martin Sørensen.

2. Præstemarken Øster Hornum, 1952

Finkornet afrundet rødlig sten, som måler ca. 50 gange 40 cm og 30 cm. På stenens ene side, som virker glatslebet, er et skåltegn, som måler 5 cm i diameter og 7 mm i dybden. Stenen er fundet under markarbejde af Martin Sørensen.

3. Abildgård ved Øster Hornum, 1979

En afrundet sort granitsten, som måler 40 gange 50 gange 30 cm med et stort skåltegn i den ene side med en størrelse på 8 cm i diameter og 1,5 cm i dybden. Stenen er beskadiget sådan at der mangler 1/6 af skåltegnet. På store dele af stenen findes indridsede, usammenhængende linier. Tillige findes der nogle små skåltegn, der parvis er forbundet med en rille. Den er fundet i en stendynge af Søren Thryssøe.

4. Abildgård ved Øster Hornum, ukendt år

I rammen af en lerkargrav fra ældre romersk jernalder fandtes en afrundet sten med dimensionerne ca. 60 gange 70 gange 40 cm. På den ene side, nær enden, har den ca. 13 skålgruber med et tværmål på 4,5 – 7 cm i diameter og indtil 1,5 cm i dybden.

5. Abildgård ved Øster Hornum, 1953

En stor, grovkornet naturformet sten med dimensionerne 70 gange 65 gange 40 cm er fundet i nærheden af Kællingbro. Stenen er pløjet op af marken, der støder op til en skråning, hvor det fortælles, at man tidligere kunne ane konturer af bebyggelse. I den ene afrundede ende findes 14 skålgruber, 3 til 5 cm i diameter og 5 til 10 mm i dybden. Et par stykker findes tillige på siden af stenen. Stenen er en del forvitret. Den er fundet af forhenværende amtsvejmand Martin Sørensen.

6. Fundsted ukendt, muligvis i Guldbækområdet, 1956

Naturformet grovkornet sten fundet i en stendynge i Øster Hornum. Stenen skulle bruges til en stensætning. Stenen måler 40 gange 30 gange 25 cm og der er 6 skåltegn fra 2,5 til 5 mm i diameter og 3 til 5 mm i dybden. Foruden skåltegn findes nogle furer i 2 til 3 mm i dybden – måske fra et plovjern. Den er fundet af Martin Sørensen.

7. Frendrup Nihøje, 1982

*I vandhullet til højre blev skåltegnstenen fundet.
Vandhullet er resten af mølledammen fra Frendrupgård, der indtil midten af 1500 tallet lå på dette sted*

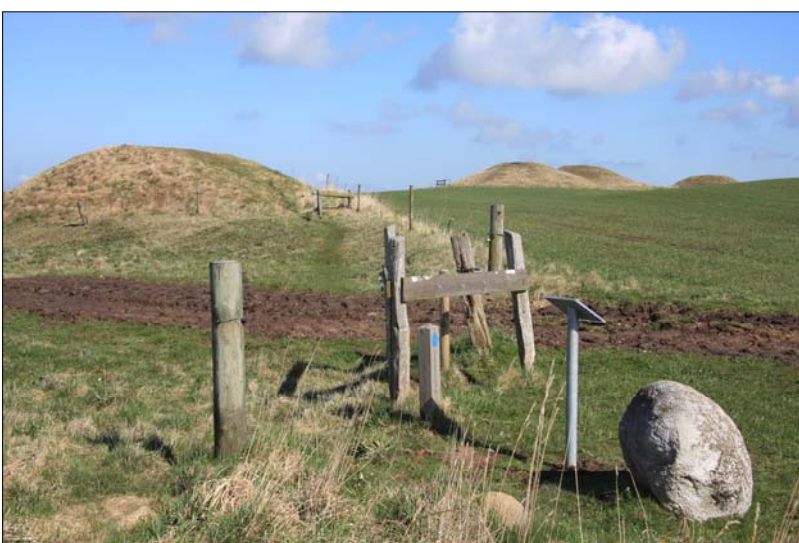

I et vandhul omkranset af sten, ses en sten, som måler ca. 60 gange 40 gange 40 cm, med ca. 20 skåltegn på den synlige flade. Tegnet er 2 - 4 cm i diameter og i dybden 2 - 6 mm i diameter.

Den er fundet af Poul Jørgen Christensen og Søren Thrysoe.

Skåltegnstenen blev siden gravet fri og placeret mellem to af højene.

Skåltegnstenen i mølledammen 1982

Skåltegnstenen står nu ved indgangen til det fredede område omkring Frendrup Nihøje

Da den nuværende parkeringsplads ved Frendrup Nihøje blev anlagt i slutningen af 1980'erne, var der brug for nogle store sten til at afgrænse pladsen. Til det brug blev også denne sten brugt - af uvidenhed om stenens historie og betydning.

I marts 2009 blev stenen flyttet igen, denne gang for at den skulle komme til ære og værdighed. Dens oprindelige placering kendes ikke, men den er nu smukt anbragt ved indgangen til det fredede område omkring Frendrup Nihøje.

Lidt om skålgruber, bronzealderens helligtegn

Rigsantikvar P. V. Glob, 1967

Når solen står lavt på himmelen og skyggerne er lange, åbenbares en rigdom af gruber, linier og figurer på de sten, dens stråler rammer. Disse stenbilleder, som kun er lidet synlige i almindeligt dagslys og tillige næsten altid bevokset med lav i mange grå, brune og gule farver, er oftest naturens værk, linier fra stensblokkens tid i bræisen, forvittringer, der har fremkaldt dens indre struktur i overfladen eller også spor af plovjern og andre markredskaber. En sjælden gang hænder det dog, at stenens billeder ikke alle er af naturen, men indhugget af mennesker i oldtiden, helleristninger kalder man dem, fordi de er indhugget eller ristet i heller: flade sten eller jævne klippeflader. Gruber udført af menneskehånd kendes på godt et halvt tusind af istidens vandreblokke, medens andre billeder kun findes på et hundrede løse sten og på nogle af Bornholms faste klipper sammen med mange skålgruber.

Skåltegn er kredsrunde skålformede fordybninger, indhugget i stensblokke og er vanligvis fra 4-6 cm i tværmål og 2-8 cm dybe. Når mange findes sammen, er det almindeligt, at enkelte af dem er betydeligt større og dybere og om disse samler skåltegn af normal størrelse sig, ofte i kreds, så de danner en roset. Tegnenes antal på de enkelte stensblokke er meget forskellig. De findes fra nogle få sammen til op omkring et halvt hundrede, undertiden endnu flere, enten tæt samlede som et stykke „mælkevej" eller jævnt fordelt som et stjernekort på en enkelt eller flere af stensblokkens flader. Ofte er de derfor også fantasifuldt blevet tydet som oldtidens stjernekort.

Skåltegn indhugget i løse stensblokke eller i fast klippe findes udbredt over vidtstrakte områder i det meste af verden. I Indien er det symbol for frugtbarhed og det kvindelige kønstegn, hvilket har ført til, at skålgruben er tydet som et billede på selve avlingstrykket eller som gengivelse af det hul en plantestok former. Skåltegnet har siden oldtidsforskningens begyndelse været tolket på mangfoldige måder, som kort over gravhøje, og - hvor de findes sammen med skibe - som fortøjningspæle. På grundlag af ligheden med de huller, der dannes, når man med en roterende pind borer ild i træ, er de tydet som hellige tegn for ild, og hvor de ses kredsformet omsluttende en større grube som et billede af solen, mens de i spredt fægning også er blevet opfattet som soltegn inspireret af solens lysende pletter på en skovbund, som man oplever den en højsommerdag, når bladhænget er tæt. I nogle egne af Sverige hyldes skålgruberne som „Älvknarnar", ellefolkets møller, og der er helt op til vore dage ved særlige højtider blevet henlagt offer i dem som småmønt, fedt, små dukker, knappenåle og lignende. I Danmark betegnes de ofte i folkemunde, når de findes nogle få stykker sammen på jordfaste kampesten, som fingermærker sat af trolde, der i en fjern tid har slynget stenen mod et nærmere angivet kirkebyggeri. En særlig tolkning opfatter ikke selve gruben som noget væsentligt, men lægger betydningen i det stennemel, der frigøres, når den hugges, for gennem det at få del i den kraft, som var koncentreret i stenen og af betydning for frugtbarhed og lykke. Denne opfattelse er bevaret op til vore dage i Frankrig, hvor syge og impotente borede huller i bl.a. Sankt Loup's sten ved kirken i Voanas for at blive helbredt for feber og få fornyet sin vitale kraft.

Skåltegnet bliver hugget gennem hele bronzealderen som helligtegn, hvorefter det går af brug i den officielle tro. På grund af den enkle form er det næsten altid umuligt at tidsfæste en sten med skålgruber inden for det årtusinde, bronzealderen omfatter, hvis den ikke findes sammen med andre ting, der kan datere den. De ældste sten ser dog ud til at have en mere spredt fordeling af gruberne, som i yngre bronzealder samler sig til et tættere mønster, mens de enkelte gruber tit er forbundet med furer.

Det er tydeligt, at skåltegnet kommer i brug i stenalderens slutningsafsnit, hvor det findes på bygningssten i de store gravkister og sammen med mange andre træk danner den tærskel, som fører ind til bronzealderen. Lige så tydeligt er det, at dette enkle tegns betydning forsvinder med bronzealderen, til hvis religion det er knyttet. Mellem jernalderens guder har det ringe magt, men dets tid er ikke helt

forbi. Det fortsætter som et værnende tegn i folketroen, et tegn, der frigør stenens kraft i stenmelet, når det hugges.

Skåltegn findes meget ofte på de store stengraves bygningssten, dysser og jættestuer, og her næsten udelukkende på oversiden af dækstenene. Kun få er de tilfælde, hvor de er indhugget i randstenene eller i kamrenes sidesten eller tærskelsten. Langt den overvejende del findes således på sten, der har ligget blottede i bronzealderen, hvortil disse stengraves skåltegn må henføres. Hvor de findes i stenkamrenes indre, må de være indhugget i forbindelse med senere gravlægninger i bronzealderen, og de er flere gange påvist. I nogle tilfælde har man løftet en jættestues dæksten og anbragt en bronzealderbulkiste i selve kammeret.

Mange sten har forskellige slags gruber, der tit af ukyndige forveksles med de rigtige skåltegn. En del sten har således overfladen helt dækket af ganske små huller ikke mere end 1/4 til 1/2 cm i tværmål og knap så dybe, men med stejle, undertiden udadbuede sider. De ligner mærker af regndråber eller hagl, som med voldsom kraft er væltet mod stenen, da den havde en blødere masse. Det er naturens værk. Alene på grund af deres lidenhed og den uregelmæssige form kan de skelnes fra de rigtige skåltegn, der er helt cirkulære og indhugget med en håndstor sten af hårdt, fintkornet materiale, vanligvis kvartsit. Andre falske skåltegn, men udført af menneskehånd, findes på sten, som „Jens Vejmand“ brugte som underlag, når han slog skærver. De derved opståede skålgruber er gennemgående meget større end skåltegnene men lidet dybe og findes almindeligvis 3-4 sammen, dækkende den ene eller begge de to modstående flade sider af en stenblok, der næsten altid er af trekantet, afrundet form og aldrig større, end en voksen mand let kan have den mellem benene i siddende stilling. Endvidere bliver gamle kløvningsmærker undertiden antaget for skåltegn. Karakteristisk for disse kløvmærker er, at de findes i række, er rektangulære med afrundede hjørner og meget dybe. De tilhører historisk tid før krudt og dynamit blev almindelig til stenskydning. I disse firkantede huller blev tørre kiler af træ nedbanket, almindeligvis elletræ. Derefter hældtes vand på kilerne, som straks begyndte at udvide sig og med sej, uovervindelig kraft flækkede stenen i den retning, de aflange gruber angav.

Med metallet og de handelsfolk og smede, der bragte det, kom nye religiøse forestillinger til landet, heriblandt dem, som er knyttet til skålgruben. Dette enkle tegns veje kan følges vestover til Holland og Irland, i Europas kystegne mod Atlanterhavet og derfra ind i Middelhavet, hvor det findes på megalitgravene. Østover fortaber det sig i Syrien, landene omkring Den arabiske Golf og i Indien, hvor det i de nordlige egne den dag i dag opfattes som det kvindelige kønstegn, der ofte ses forenet med den mandlige krafts billede, linga. I skålgruben ofrer kvinderne gule blomsterkroner for frugtbarhed og lykke. Samme betydning har skåltegnet vel hovedsagelig haft hos os, selv om det kan have tjent andre kultiske formål.